

מאמר ג הרגל

1. הקדמה
2. השוואה בין שוק בבהמה לבין השוק באדם
 - א. הגדרת שוק בבהמה
 - ב. הגדרת שוק באדם לפי המשנה באהלות
3. ראיות מכמה דינים מהו "שוק" בדרך כלל
 - א. ראיות כי "שוק" בדר"כ מתייחס לחלק התחתון ברגל
 - ב. ראיה כי "שוק" בדר"כ מגדיר את החלק הרגל הקרוב אל הגוף
4. מהו "השוק" החייב בכיסוי
 - א. הוכחות כי ה"שוק" החייב בכיסוי הוא החלק הקרוב לכף הרגל
 - ב. הוכחות שהשוק החייב בכיסוי מתייחס לחלק העליון ברגל
5. הסבר הפסוק "גלי שוק"
6. פסיקת הלכה
7. אופן כיסוי הרגל לדעת המשנה ברורה
8. העקב
 - א. התייחסות האחרונים לכף הרגל
 - ב. "המסתכל בעקבה של אשה" - שיטת הראב"ד
 - ג. שיטת הרשב"א
 - ד. שיטת בעל האשכול
 - ה. שיטת הרמב"ם
 - ו. דעת הב"י והשו"ע באבן העזר
 - ז. דעת הב"י והשו"ע ביורה דעה
 - ח. אפשרות נוספת בישוב דעת האחרונים
 - ט. מסקנת ההלכה
9. זאת תורת העולה

1. הקדמה

בגמ' בברכות^[1] מנו את השוק כמקום ערווה באשה :

אמר רב חסדא: שוק באשה ערוה, שנאמר: גלי שוק עברי נהרות,
וכתיב: תגל ערותך וגם תראה חרפתך.

בביאור הלימוד מן הפסוק כתב רש"י שמשמעות הפסוק היא שבעקבות 'גלי שוק'

(1) דף כ"ד ע"ב.

המשנה מתארת את מיקום הזרוע והשוק מהחלק הרחוק מן הגוף [פרסת הרגל] עד המקום הקרוב יותר את הגוף. לגבי זרוע, הנמצא ברגל הקדמית, יש תמימות דעים במשנה שהיא כוללת ב' חלקים: החלק האמצעי המתחיל בפרק הארכובה התחתונה ומסתיים בפרק בארכובה העליונה, וכן את החלק המחובר לגוף [הקולית, המתחילה מהארכובה העליונה ומסתיימת ב"כף של יד" - מקום חיבור הקולית לגוף].

לגבי הגדרת ה'שוק' הנמצאת ברגל האחורית ישנה מחלוקת תנאים. לדעת ת"ק מקבילה מיקומה של השוק למיקומה של הזרוע, לכן היא מתחילה מן הארכובה, שהיא הפרק המחובר בין חלק הרגל התחתון לבין החלק האמצעי ברגל הבהמה, ומסתיימת בחיבור הרגל עם גוף הבהמה ["כף של יד"]. זאת אומרת שהשוק שעליה דיברה תורה כוללת שני חלקים: הירך [הקולית] והחלק האמצעי ברגל הבהמה. רבי יהודה חולק, לדעתו השוק כוללת רק את החלק האמצעי ברגל, אך הירך [הקולית] אינה כלולה בהגדרת השוק^[4].

לכל הדעות, החלק התחתון בבהמה, הארכובה התחתונה, אינה נכללת בשוק, הרי שהחלק התחתון שברגל אינו שוק, ורק החלק שמעליו נקרא שוק^[5]. מכאן מסיק הפרמ"ג גם לגבי שוק של אדם, כמו ששוק הבהמה הוא החלק שמעל לברך, כך גם השוק של אדם הוא החלק הזה, ולא החלק שקרוב לכף הרגל.

אם נבא להשוות את השוק באדם לשוק בבהמה, הרי שנלמד מכאן כי השוק הוא אינו חלק הרגל המחובר לכף הרגל, אלא החלק העליון יותר, שמתחיל מן הברך ומסתיים באגן.

הפמ"ג^[6] אכן ערך השואה זו ואלו דבריו:

והוי יודע לשון שוק הוא מארכובה (ערש"י ויקרא ז' ל"ב ובתוס' יו"ט פ"י דחולין מ"ד ורמב"ם מעה"ק פ"ט-י' ושוק לפעמים נקרא ירך) נמצא כל הרגל עד ארכובה שקורין קניא (ברך) שם במקום שהולכין יחף ומגולה אפשר אין חשש, ובמקום שדרכן לכסותו - טפח, ומארכובה ולמעלה פחות מטפח נמי

(4) גם ר"ת הבין כן משנה זו, כפי שמבואר בתוס' מנחות לז' ע"א ד"ה "קיבורת".

(5) הפמ"ג ציין למחלוקת בענין הפסיקה במשנה זו. רש"י בויקרא פרק ז' פס' ל"ב פירש כר' יהודה, אך התירו"ט במשנה חולין שם [ד"ה "עד סוכן של רגל"] העיר עליו שיש לפסוק כת"ק וכתב שכן העיר הסמ"ג [עשין קפ"ג], והוסיף הפמ"ג לציין לדברי הרמב"ם בהלכות מעשה הקרבנות שפסק גם הוא כדעת חכמים. לכאורה אין מובן מדוע נתון זה חשוב לפמ"ג, הרי גם אם הלכה כר' יהודה - החלק התחתון אינו בכלל השוק וממילא מותר בגילוי? נראה שעיקר כוונת הפמ"ג הוא שאכן כו"ע מודו שהחלק התחתון ברגל אינה בכלל השוק, אך מר"י אין ראייה כ"כ שהגדרה זו זכונה גם באדם, שכן הוא אינו מתייחס אלא לחלק אחד מבין שלושת החלקים ברגל הבהמה בו בזמן שבאדם ישנם רק שני חלקים ברגל. לדבריו, יש ברגל הבהמה שלושה חלקים שונים וא"כ אין ללמוד מכאן לרגלי אדם. אולם ת"ק, שמחבר בין שני החלקים העליונים עושה הבחנה ברורה בין החלק התחתון שברגל לבין שאר החלקים: לדעתו ברגל הבהמה יש שוק [המורכבת משני חלקים] וחלק תחתון, וממילא ה"ה בשוק של האדם, החלק התחתון אינו שוק. לכן העדיף הפמ"ג להוכיח שהלכה כת"ק ולא כר' יהודה.

(6) סימן ע"ה במשבצות סוף ס"ק א'.

לפי מהלך זה נוכל גם להסיק מה דינו של הברך עצמו, האם הוא בכלל השוק או לא, וזאת מדברי הרא"ש בחולין^[7]. הרא"ש שם מסיק כי לעניין טריפות הפיקה נחשבת כמו הפרק האמצעי^[8], וכמו שאם נשבר הפרק האמצעי הבהמה טריפה כך אם נשבר השוק היא טריפה. אם נבא להשליך דברים אלו של הרא"ש גם לעניין חובת כיסוי הרגל, נוכל להסיק כי כמו שיש חובה לכסות את השוק – החלק העליון של הרגל, ישנה חובה לכסות גם את הפיקה המחברת בין הירך לבין החלק התחתון של הרגל.

ב. הגדרת שוק באדם לפי המשנה באהלות

המשנה באהלות^[9] מונה רמ"ח איברים שבאדם וביניהם את חלקי הרגל מן האצבעות ועד לעצם המחובר לגוף:

מאתים וארבעים ושמונה אברים באדם: שלשים בפיסת הרגל: ששה בכל אצבע, עשרה בקרסול, שנים בשוק, חמשה בארכובה, אחד בירך, שלשה בקטלית [ר"ע מברטנורה: למעלה בראש הירך].

המשנה מונה את חלקי רגלו של האדם מלמטה למעלה. לפי זה חלקי הרגל מתחלקת באופן הבא [מלמעלה למטה]:

- א. קטלית
- ב. ירך
- ג. ארכובה
- ד. שוק
- ה. קרסול
- ו. אצבעות הרגל

לפי זה נמצא כי כי ה"שוק" נמצא בין הקרסול לבין הארכובה.

בביאור החלקים המוזכרים במשנה זו כתב בפירוש המשנה לרב קהתי:

עשרה בקרסול - המחבר את פיסת הרגל לשוק.

שנים בשוק - הוא אורך הרגל עד הארכובה [הגר"א], והיינו העצם הארוך התחתון שברגל.

חמשה בארכובה - הברך המחברת את השוק לירך [לקולית] שני עצמות מכאן ושני עצמות מכאן והפיקה באמצע [תוספתא]

ה"קרסול" הוא המפרק המחבר בין כף הרגל לבין העצם שמעליו. לחלק זה מחוברת ה"שוק" שמסתיים בפרק הנקרא "ארכובה". לאחר הארכובה מתחיל הירך ולאחר מכן הוא מתחבר אל הגוף בעזרת הקולית.

(7) פרק ד' סימן ז'.

(8) באפשרות הראשונה הרא"ש אומר זאת מספק, באפשרות השניה הוא אומר כן מודאי.

(9) פרק א' משנה ח'.

לפי המבואר כאן 'השוק' הוא החלק התחתון של הרגל, היינו החלק הצמוד לפיסת הרגל. כמו כן מבואר כאן כי רק חלק זה נקרא שוק, ואילו החלק העליון של הרגל נקרא "ירך".

לפי העולה ממשנה זו נראה כי יש סתירה בין הגדרת שוק בבהמה לבין הגדרת שוק באדם. ואכן תוס' במסכת מנחות^[10] הביא שר"ת למד ממשנה זו כי שוק הוא חלק הרגל המחובר לכף הרגל, ומכאן הסיק כי הביטוי "שוק" באדם אינו דומה לביטוי "שוק" באדם :

אין ראייה מזרוע דבהמה לזרוע דאדם דהא שוק דאדם נמי לא הוי כשוק דבהמות דתנן באהלות "ב' בשוק חמשה בארכובה וא' בירך" אלמא קרי שוק עצם המחובר לרגל^[11].

אולם בספר "סדרי טהרות" על מסכת אהלות האריך להוכיח שלא כל הראשונים מסכימים עם מסקנת התוס' כי שוק שבאדם אינו כמו שוק. לפי דבריו שם הדבר תלוי במחלוקת ראשנים בהסבר משנה אחרת במסכת חולין^[12] העוסקת בדיני טריפה בבהמה. במשנה זו הוזכרה ה"ארכובה" ונחלקו הראשונים על איזו ארכובה מדובר. רש"י הבין כי "ארכובה" סתם היא ארכובה התחתונה [המפרק המחבר בין הפרק התחתון ברגל לבין הפרק האמצעי] וכן הבינ גם הר"ש, לעומתו הרמב"ם והרי"ף הבינו כי "ארכובה" סתם היא ארכובה עליונה [המחברת בין הפרק האמצעי לבין הקולית].

הסדרי טהרות מבין כי למחלוקת זו בהגדרת ארכובה יש השלכה גם על הסבר המשנה באהלות. לפירוש רש"י שפירש שארכובה היא ארכובה תחתונה, המשנה באהלות קשה, שכן המשנה אומרת שהארכובה היא מעל השוק, ואילו ארכובה בדר"כ היא ארכובה תחתונה ובבהמה היא ממוקמת מתחת לשוק ולא מעליו. בעקבות כך מוכרח רש"י לומר כפי שכתב ר"ת, ששוק באדם אינו כמו שוק בבהמה, ושוק באדם הוא החלק התחתון ברגלי האדם. לעומת זאת, לדעת הרמב"ם והרי"ף הסוברים כי סתם "ארכובה" היא ארכובה עליונה, המשנה באהלות עולה יפה, שהרי באמת השוק מסתיים בארכובה, שהיא הארכובה העליונה^[13]. לכן הרמב"ם והרא"ש אינם צריכים לחלק בין שוק באדם לשוק בבהמה, ולדעתם אכן אפשר ללמוד הגדרת שוק באדם מהגדרת שוק בבהמה.

לאור דברים אלו מסיק הסדרי טהרות כי לדעת הרמב"ם והרי"ף שוק באדם הוא החלק העליון של הרגל, החלק הנקרא בלשונינו היום – ירך^[14].

(10) דף ל"ז ע"א תוס' ד"ה "קייבורת".

(11) היינו לכף הרגל.

(12) דף עו ע"א.

(13) לפי הסבר זה קשה לכאורה, שהרי במשנה בחולין קלד' אמרו כי השוק מתחיל ב"ארכובה" סתם, ואם הכוונה לארכובה העליונה, אין משמעות לדברי ר' יהודה שאומר שהשוק מסתיים ב"סוכך של רגל" שהוא צמוד לארכובה העליונה? וצריך לומר כי שם מוכח מתוכן המשנה כי הכוונה לארכובה התחתונה, אך במשנה במסכת אהלות אין הכרח לזה ולכן פשוט יותר לומר שמדובר על ארכובה סתם שהיא ארכובה עליונה.

(14) באנציקלופדיה תלמודית ערך "ארכובה" הערה 25 כתבו "ועי' ס' "התלמוד וחכמת הרפואה" לד"ר

התייחסות נוספת למקורות אלו מצאנו בתוספות ישנים במסכת יומא^[15]. שם מתייחס התוס' להבדל בין לשון תורה ללשון חכמים, והתוס' דן אף במקורות שהובאו לעיל בעניין הגדרת השוק :

דודאי בלשון תלמוד אין חילוק ומשונה הוא מלשון המקרא דלשון חכמים לעצמו, שהרי כמו כן מצינו בשוק של שלמים דפליגי על ר' יהודה בסוף משנה דפרק הזרוע שהיא מן הארכובה ולמעלה אף על פי שבכל מקום בתלמוד קורא שוק מן הארכובה ולמטה, כדאמר במצוות חליצה [יבמות קג'] ... וכן שוק דריש אהלות חשיב ליה מלמטה מן הארכובה.

לפי דבריו שוק בלשון חז"ל היא החלק התחתון, ולכן בכל מקום בש"ס כוללת שוק את החלק התחתון, אלא שלגבי מתנות כהונה נחלקו חכמים ור"י בהגדרת שוק האמורה בתורה: כאן אמרו חכמים כי שוק אינה כוללת את החלק התחתון שברגל.

לפי זה לכאורה איסור גילוי השוק שהובא בלשון חכמים כולל את החלק התחתון, שהרי בלשון חז"ל כוללת שוק את החלק התחתון ברגל, אולם מאידך יש לומר שכיוון שדין זה, ששוק באשה ערוה, נלמד מן הפסוק, גדר השוק הוא לפי כוונת הכתוב בהזכירו שוק, וכיוון שבמשנה בחולין מבואר שלדעת חכמים שוק בכתוב הוא החלק העליון שברגל, היינו הירך, תו אין לנו ראייה לאסור אף את החלק התחתון.

3. ראיות מכמה דינים מהו "שוק" בדרך כלל

א. ראיות כי "שוק" בדר"כ מתייחס לחלק התחתון ברגל

ראיה א' : יבמה שאינה נישאת ליבם נדרשת לחלוץ נעלו, בתורה כתוב כי חליצה זו צריכה להיות דווקא מעל "רגלו". בעקבות כך דנה המשנה במסכת יבמות^[16] באופן החליצה למי שנקטעה רגלו. במשנה שם כתוב :

מן הארכובה ולמטה - חליצה כשרה, מן הארכובה ולמעלה - חליצה פסולה.

בגמ' שם^[17] הקשו על דברי המשנה הללו :

מן הארכובה ולמטה כו'. ורמינהי: רגלים - פרט לבעלי קבין! [רש"י: שלש רגלים תחוג (שמות כג). פרט לבעלי קבין - שפטורים מן הראייה, אלמא שוק לאו רגל הוא.] שאני הכא, דכתיב: מעל רגלו. [רש"י: משמע מדבר שהוא על רגלו מדלא כתיב וחליצה נעלו מרגלו.] אי הכי,

¹⁵ י"ל קצנלסון ע' 32, שבאדם אין אותו העצם התחתון הגדול והארוך שבבמה, הנקרא ארכובה הנמכרת עם הראש (לדעה ראשונה לעיל), ובמקום זה יש חמשה עצמות קטנים המחברים לחמשה גלילים, שלהם מחוברות חמש אצבעות, וכשהאדם מהלך כל עצמות הפרק התחתון מונחים על הארץ. לפי זה מובן מה שהעצם התחתון הארוך באדם הוא השוק. "לפי הסבר זה נראה שניתן לדחות גם את הסבר הסדרי טהרות בדעת הרמב"ם ודו"ק.

(15) דף כ"א ע"ב ד"ה "אמר ר' זירא".

(16) דף ק"א ע"א.

(17) דף ק"ג ע"א.

למעלה מן הארכובה נמי! מעל - ולא מעל דמעל.

ביאור הגמ' : במשנה שנינו שאם נקטעה כף רגלו אך נשאר החלק שמעל כף הרגל וחליצה לו שם- כשר, המקשן הבין כי הטעם לכך הוא משום, שהחלק שמתחת לארכובה נכלל ברגל ולכן מועילה חליצה במקום זה. על מסקנא זו הקשו : הרי בדיני עלייה לרגל מבואר שבעלי קבין שאין להם פיסת רגל פטורים מעלייה לרגל משום שאין להם רגליים, הרי שהחלק שמעל פיסת הרגל לא מקרי רגל? וענו שאכן רק כף הרגל נקראת "רגל" אך בחליצה אין צורך לחלוץ ברגל דווקא ומותר לחלוץ גם מעל לרגלו, כלשון הפסוק "וחליצה נעלו מעל רגלו". ושאלו: אם כן- יש להתיר גם חליצה למי שרגלו נקטעה מעל הברך [ארכובה] שגם מקום זה הוא "מעל" הרגל? וענו כי מה שמותר הוא לחלוץ באותו חלק אשר ממוקם מיד מעל לרגלו, אך לא בחלק שנמצא מעל החלק שמעל הרגל, היינו הארכובה.

מיד לאחר קטע זה מובאים בגמ' דברי רב פפא שהסיק מכאן מסקנא לגבי מבנה הרגל:

אמר רב פפא: שמע מינה, האי איסתוריא [רש"י: קביל"א המפסקת בין שוק לרגל]. עד ארעא נחית [רש"י: ואין עוד פרק אחר למטה הימנה בעקב.], דאי סלקא דעתך מיפסק פסיק, הוה ליה איהו מעל ושוקא מעל דמעל

ר"פ לומד מדברי הגמ' כי בין פיסת הרגל לבין הארכובה [הברך] אין עוד פרק נוסף, ולכן החלק שמתחת לארכובה הוא החלק שמעל הרגל. לחלק זה שבין הארכובה לבין כף הרגל קורא ר"פ "שוקא" ומבואר א"כ כי שוק הוא החלק התחתון של הרגל, הקרוב לפיסת הרגל ולא החלק העליון של הרגל.

בספר בית ברוך^[18] כתב שהציע לפני החזו"א ראייה זו, וכתב כי החזו"א דחה את הראיה משום שטען כי מכאן יש להביא ראייה שמהברך עד הרגל נקרא שוק, אך עדיין אין מכאן ראייה שמעל הברך אינו בכלל השוק, ועדיין יש לומר שגם החלק העליון ברגל מקרי שוק רק שהוא מוגדר כמעל למעל לענין חליצה. נראה כי כוונתו לומר שאם אכן גם החלק העליון קרוי שוק, אפשר לומר כי מה שאמרו בברכות ששוק באשה ערוה הוא לא כל השוק, אלא החלק העליון שבשוק^[19].

ראיה ב' : בחידושי היד רמ"ה על בבא בתרא^[20] כתב :

בעא מיניה רבי יוחנן מרבי בנאה חלוק של תלמידי חכמים [כיצד] כל שאין בשרו נראה מתחתיו. כלומר שיהא מגיע עד פי הסנדל או המנעל כדי לא יהא בשר שוקו נראה מתחת החלוק

(18) כלל ד' סוף סעיף ב' בהערות.

(19) ובאופן דומה כתב בשו"ת דברי יציב [חלק אבן העזר סימן לז] בהקשר לראיה נוספת שהביאו רע"א בדין זה מדיני חליצה, וכתב עליו הדברי יציב "וי"ל שהפרמ"ג, כדרכו בקודש שקיצר מאוד, רמז לזה במ"ש ושוק לפעמים נקרא ירך, והיינו שאין לעשות מזה כלל מוחלט לגמרי בלשון חכמים, ואין ראייה כל כך מלשון תורה ומחליצה, דלענין חליצה מתמריגן כיון שגם למטה מהקני"א נקרא שוק לפעמים ולמעלה נקרא ירך."

(20) דף נ"ז ע"ב ס"ק רס"ב.

מבואר דשוק הוא סמוך למנעל.

ראיה זו ניתן לדחות לאור דברי החזו"א שהובאה לעיל.

ראיה ג' : כתב השו"ע^[21] :

מי שעומד בסעודה ונזכר שנגע בשוק וירך ומקומות המכוסים באדם,
או שחיכך בראשו וכל כיוצא בזה, צריך לחזור וליטול ידיו, ויברך : על
נטילת ידיים.

הרי ששוק וירך הם שני חלקים נפרדים, וכיון שהירך הוא החלק העליון ברגל, א"כ
השוק הוא החלק התחתון שברגל, ועוד מבואר כאן שהוא מן המקומות המכוסים.

אולם ניתן לדחות ולומר שכאשר מוזכר ירך ושוק אכן הכוונה לחלק הקרוב את פיסת
הרגל, אך כאשר מוזכר שוק בלבד [כמו במימרא של "שוק באשה ערוה"] הכוונה
לחלק העליון ברגל ולא לחלק התחתון.

ב. ראיה כי "שוק" בדר"כ מגדיר את החלק הרגל הקרוב אל הגוף

החזו"א^[22] הביא ראיה שהשוק הוא חלק הרגל העליון, מדין הוצאה מרשות לרשות
בשבת. המשנה במס' שבת^[23] אוסרת לצאת בשבת עם תכשיטים מסויימים מרשות
לרשות, מחשש שמא האשה תוריד את התכשיט ע"מ להראות לחברתה ונמצאת
מטלטלת בשבת. אולם המשנה שם מביאר רשימה של תכשיטים בהם לא קיים חשש
זה. בין התכשיטים המותרים בטלטול בשבת נאמר :

בירית [מין תכשיט] טהורה ויוצאין בה בשבת

רש"י בסוגיא שם מפרש^[24] כי הבירית היא מין תכשיט הממוקם בשוק^[25] ומטרתו
להחזיק את בתי השוקיים כדי שלא יפלו ויראה שוקה.

הטעם לכך שאין חשש שתוציא את הבירית כדי להראות לחברותיה הובא ברש"י שם :
ויוצאין בה - דלא שלפא ומחויא, שלא יראה שוקה.

והיינו שמכיוון שהבירית מחזיקה את בתי השוקיים, אם תסיר אותה מרגלה הרי שבת
השוקיים יפלו ויראה שוקה, ע"כ אין לחוש שמא תסיר מעליה את הבירית בשבת.

בהמשך הגמ'^[26] אמרו לגבי מקומה של אותה בירית :

בירית תחת אצעדה עומדת

ופירש רש"י שם :

(21) סימן קס"ד ס"ב.

(22) סימן ט"ז ס"ק ח'.

(23) דף ס"ג ע"א.

(24) ד"ה "תחת אצעדה".

(25) וכן מבואר גם בחידושי הריטב"א וברמב"ם, ויש להעיר כי לא ברור מניין הסיקו נתון זה.

(26) דף ס"ג ע"ב.

תחת אצעדה – שבזרוע, עומדת בשוק, להחזיק בתי שוקיה שלא יפלו
ויראו שוקיה

האצעדה היא תכשיט^[27] המונח על הזרוע^[28]. מקום הבירית [שהוא תכשיט ברגלה]
ברגל מקביל למקום האצעדה ביד, ובפשטות יש כאן הקבלה גמורה.

לגבי הזרוע הביא החזו"א ראייה מן התוס' במנחות לז' ע"א כי הכוונה לחלק היד
הקרוב אל הגוף [ודבריו יובאו בהרחבה לקמן במאמר "הזרוע"]. לפי זה "השוק",
שהוא החלק שברגל המקביל לזרוע ביד, נמצא גם הוא בחלק הקרוב אל הגוף.

יצויין כי החזו"א כתב לגבי ראייה זו כי כך "משמע", ונראה שהטעם שנקט לשון
מסופקת כזו הוא משום שאפשר להעיר על הנחת היסוד כי הבירית מקבילה בדיוק
לאצעדה, שכן היה ניתן להסביר כי הבירית ברגל אינה נמצאת בדיוק באותו המקום
בו נמצאת האצעדה ביד, אלא שתפקידם שווה, וכשם שאצעדה היא מעיץ צמיד ביד,
בירית היא צמיד ברגל.

אולם יש להעיר על החזו"א מכיוון אחר. ההוכחה הנ"ל מבוססת על דברי התוס'
במנחות הסובר כי הזרוע הוא החלק הקרוב אל הגוף, אולם נתון זה אינו מוסכם שהרי
לקמן במאמר "הזרוע" הבאנו את דברי רש"י בחולין^[29] ואת דברי הרמב"ם לפי הבנת
הב"י הסוברים כי הזרוע הוא החלק הקרוב לכף היד ולא החלק הקרוב אל הגוף. וא"כ
כמו שהזרוע הוא החלק הקרוב אל כף היד כך גם השוק הוא החלק הקרוב אל כף
הרגל.

המקור חיים^[30] סובר כי השוק הוא החלק התחתון ברגל [דבריו יובאו לקמן פרק 6].
בהמשך דבריו דן המקור חיים במיקומה של הזרוע, ומנסה ללמוד את מיקום הזרוע
ממיקום השוק. בעקבות הגמ' הנ"ל, האומרת כי בירית תחת אצעדה עומדת, מסיק
המקור חיים כי הזרוע הוא חלק היד הקרוב לכף היד, שכן גם השוק הוא חלק הרגל
הקרוב לכף הרגל. מבואר בדבריו כי אפשר להשתמש במשוואה המוזכרת בגמ' גם
כהוכחה לכך שהשוק הוא החלק התחתון ברגל, שכן הכל תלוי בהגדרת הזרוע.

4. מהו "השוק" החייב בכיסוי

מן המקורות שהובאו לעיל יש ללמוד לגבי מיקומו של השוק באדם לגבי דינים שונים.
חלק מן האחרונים למדו ממקורות אלו גם לגבי דין שוק באשה ערוה והגדירו שוק
לעניין חיוב כיסוי על פי הגדרת שוק בשאר מקומות. אולם יש מקום לומר כי אין
הכרח להשוות בין הנדונים, וייתכן כי הגדרת שוק לעניין ערוה שונה מהגדרתה לגבי
חיוב הכיסוי. כך נראה שהבין החזו"א^[31] כפי שכתב לאחר שדן בדברים באריכות :

(27) כמבואר בספר במדבר פרק ל"א פס' נ' "איש אשר מצא כלי זהב אצעדה וצמיד טבעת עגיל וכומז".

(28) כפי שמבואר בשמואל ב' פ"א פס' י' "וְאֶצְעָדָה אֲשֶׁר עַל זְרֻעוֹ".

(29) דף ק" ע"ב ד"ה "עד הפרק".

(30) סימן ע"ה ס"ק א'.

(31) אורח חיים ט"ז ח.

ומכל זה היה נראה דשוק המוזכר כאן היינו שוק שאצל ירך
 לכן ראיותיו מתמקדות בשאלה איזה חלק מן הרגל חייב בכיסוי ולא בשאלה מהי
 הגדרת שוק בשאר דינים.
 לפי זה יש לבחון מהי הגדרת שוק לעניין שוק באשה ערוה דווקא.

א. הוכחות כי ה"שוק" החייב בכיסוי הוא החלק הקרוב לכף הרגל

ראיה א' : ה"ב"^[32] תמה על דברי ר' חסדא בברכות ששוק באשה ערוה :

והוה תמיהא לי מאי קמ"ל רב חסדא, כל מקום שדרך לכסותו הוה ערוה
 ומאי איריא שוק?^[33] עד שמצאתי להרשב"א^[34] שכתב הא דרבי יצחק
 טפח באשה ערוה ואוקימנא באשתו ולק"ש פירש הראב"ד דאפשר
 דוקא ממקום צנוע שבה ועלה קא אתי רב חסדא למימר דשוק באשה
 מקום צנוע וערוה הוא ואפילו לגבי בעלה ואע"פ שאינו מקום צנוע
 באיש^[35]

לב"י הוקשה מה החידוש בכך ששוק באשה ערוה, הרי כל מקום שדרך לכסותו הוא
 ערוה? וענה על פי הרשב"א שכיון שדרך האיש לגלות את השוק היתה הו"א כי השוק
 אינו מקום ערוה ועל כן הוצרך ר"ח לחדש כי שוק באשה הוא מקום ערוה.

מדברי הרשב"א הללו יש ללמוד ש'שוק' הוא מקום שאינו מקום צנוע באיש [אינו
 מקום צניעות], היינו שדרך איש לגלותו.

החזו"א כתב^[36] על דברים אלה שמכאן מוכח שהשוק הוא בחלק התחתון, מהברך
 למטה, שכן אין דרך אנשים לגלות את החלק העליון של הרגל. אולם בהמשך דבריו
 שם חזר בו החזו"א ודחה ראייה זו וז"ל: "אפשר ר"ל (הרשב"א) שבביתו אינו מקפיד
 לילך מגולה קצת מן השוק" (וזכורני כד הווינא טליא כך נהגו לילך גם אנשים יר"ש
 במכנסיים קצרים מעל הברך ולא רק בביתם).

אלא שלפי פשוט זה יוקשה לכאורה על הב"י שוב - פשיטא, וכי קס"ד שבאשה אין
 הירך מקום ערוה? ומה החידוש- ודאי שהוא מכוסה, שהרי מגיע עד הערוה ממש?
 וצ"ל שכאן מדובר דווקא על אשתו, שלעתים מגלה טפח מן השוק בביתה, אך לא
 באשת איש וגם לא באופן שכל השוק מגולה. לפי הרשב"א הגמ' חידשה שגם קצת
 מעל הברך באשתו הוא מקום צניעות לק"ש, אע"פ שאינו מקום צנוע באיש. וכן

(32) סימן ע"ה ד"ה "טפח מגולה".

(33) ניתן קצת להוכיח מקושיית הב"י הפוך לו היה סובר שהשוק הוא החלק התחתון מהברך ולמטה א"כ
 סברתו הפוכה משל הפמ"ג הסובר כי חלק זה כלל אינו ערוה והב"י מקשה בפשטות מאי איריא שוק?
 פירוש שפשוט לו כל כך שחלק זה ערוה עד שמקשה מה החידוש ועדיף בעיניי לומר שהב"י מודה
 לפמ"ג מאשר לומר שחולקים בקיצוניות כזו שלפמ"ג אינו ערוה ולב"י פשוט שהוא ערוה

(34) שם ד"ה והא.

(35) יש להעיר כי דברי הב"י כאן סותרים לכאורה את דבריו בהלכות סעודה סימן קסד' ס"ב [הובאו לעיל
 ראיה ד'ן שם איתא ששוק הוא בכלל מקומות המכוסים. וצ"ע.

(36) הלכות ק"ש סימן ט"ז ס"ק ח'.

מדוייק בלשון הרשב"א שעוסק רק באשתו, שהרי כתב בתחילה 'ואפילו לגבי בעלה' ורק אח"כ כתב ובאשה אחרת^[37].

ראייה ב': הב"ח^[38] הקשה גם הוא את קושיית הב"י ולאחר שהביא את דברי הרשב"א כתב יישוב נוסף וז"ל :

ועוד נראה עיקר דהסברא מבחוץ היא דאין לחוש כלל לגילוי השוק ואין צריך לומר לגילוי הרגל, ואפילו באשת איש ליכא איסורא להסתכל בהם, דמסתמא הם מלוכלכות בטיט וצואה ולא יגיע מהם הרהור ... אי לאו דגלי לן קרא דערוה היא

מבואר שהשוק אותו הגדיר ר"ח כערוה הוא החלק התחתון של הרגל, שהרי אין לומר שהחלק העליון ברגל מטונף מבויץ. (אך כל עיקר דברי הב"ח כאן צ"ע שכן ממתני נשים מבוססות בבוץ וטינוף עד ברכיהן?)⁶.

ראייה ג' : לגבי החידוש בדברי ר' חסדא כתבו התוס' רא"ש והשטמ"ק שם :
דלא תימא פעמים שהאשה מגבהת בגדיה ואין דרכה להיות מכוסה קמ"ל

מסתבר שכונתם לחלק התחתון שברגל, דאם כונתם לחלק העליון - קשה מדוע אינה נזהרת ומגבהת בגדיה כ"כ?

אך יש לדחות ולומר שכונתם שאין דרכה להיות מכוסה לפני בעלה דווקא, ואם כך ניתן לומר ששוק הוא הברך ולפעמים מגלה לפני בעלה גם קצת מעל הברך.

ב. הוכחות שהשוק החייב בכיסוי מתייחס לחלק העליון ברגל

ראייה א' : הט"ו^[39] כתב על שוק המוזכר בשו"ע :

דהוא מקום הרהור יותר משאר איברים

אם מקום השוק הוא מעל הברך מובן, אך אם נאמר שמקומו הוא מתחת לברך צ"ע, מדוע הוא מקום הרהור יותר משאר אברים.

ראייה ב' : החזו"א^[40] כתב שממנהג העולם יש להוכיח ששוק הוא החלק העליון ברגל :

במקום שהולכות יחפות ע"כ מגלות קצת הפרק התחתון ואם באנו לאסור כולו א"כ אף מקצתו אסור ולא נהגו לאסור מקצתו.

(37) נקודה זו כתב גם הצמח צדק אבן העזר סי' קלט'.

(38) או"ח סימן ע"ה ד"ה "וכן עם שוקה".

6 הערת הרב נבנצל : בכביסה.

(39) או"ח סימן ע"ה ס"ק א'.

(40) סימן ט"ז ס"ק ח'.

5. הסבר הפסוק "גלי שוק"

על הפסוק בישעיהו^[41] אותו מביאה הגמ' לראייה ששוק באשה ערוה "חשפי שבל גלי שוק עברי נהרות תגל ערותך גם תראה חרפתך", כתב הרד"ק :

והאשה אע"פ שמכסה רגלים, בלכתה בדרך תגלה אותם, ואם תעבור בנהר תגלה אפילו בשוק, והרגל יקרא שבל מענין שבל שהוא הדרך.

לפי דברי הרד"ק יש בפסוק הדרגתיות : בתחילה מתגלה השובל – הרגל [שהיא בדר"כ מכוסה] תוך כדי הליכה, בשעת מעבר הנהר מתגלה אף השוק, ובפשטות משמעות המשך הפסוק היא שכאשר יתגלה השוק- זהו בעצם גילוי ערוה. א"כ המנהג היה לכסות גם את "השובל" שהוא חלק מן הרגל שאינו מוגדר כערוה.

אם נסביר שהשוק המחוייב בכיסוי הוא הירך [החלק העליון ברגל], הפסוק יתפרש באופן הבא : "חשפי שבל"- השובל הוא הרגל, והכוונה כאן לחלק הרגל אשר מהברך ולמטה, שהיה מכוסה אך איננו מוגדר ערוה. "גלי שוק"- בשעת מעבר הנהר צריכה להרים את השמלה מעל הברך כדי שלא תירטב ואז נגלית השוק שהוא מעל הברך, "תגל ערוותך"- מקום זה הוא הקרוי 'ערוה'. לפי זה כנראה שהסיבה שכיסו גם את החלק התחתון ברגל היה בכדי להמנע מגילוי השוק [היינו הירך] בשעת ישיבה וכדומה.

מאידך, אם נסביר שמקום השוק הוא החלק התחתון שברגל, נצטרך לומר כי נשים כיסו גם את כף הרגל ע"י הבגד ולכן אמר הנביא "חשפי שבל", ואז יראו את הרגל, ו"גלי שוק", הוא החלק מעל כף הרגל, וכך "תגל ערוותך"-, הוא השוק שמוגדר כערוה. והיינו שהמציאות היתה שהבגד כיסה גם את כף הרגל, ומתחתיו לא היה כיסוי נוסף, ולכן כאשר מרימה את הבגד מתגלה כף הרגל – השובל - אך עדיין אין זה גילוי ערוה. רק בהמשך כאשר מגלה גם את השוק – "תגל ערוותך".

לדרך זו קצת קשה דא"כ יוצא שנשים הלכו עם שבל עד הרצפה? אך בזה אין כ"כ קושי שכן במסכת שבת^[42] נאמר :

למה משכן דומה? לאשה שמהלכת בשוק ושיפוליה מהלכין אחריה

ופירש רש"י שם :

ושיפוליה שולי בגדיה כך היתה יריעה של אחריו מגררת בארץ

וא"כ ייתכן שבזמן חז"ל נשים כיסו אף את כף רגלם [מאידך אין מכאן ראייה שזהו הפירוש הנכון בפסוק, כי ייתכן שהיו נשים שהלכו כך, אך אין זה הדבר המקובל בישראל].

יש להעיר כי לפי פירוש זה, היה מקום לומר כי מן הפסוק מוכח שיש עניין לכסות אפילו את כף הרגל, למרות שהיא איננה ערוה, כי כך היה מנהג בנות ישראל. מאידך

(41) פרק מ"ז פסוק ב'.

(42) דף צ"ח ע"ב.

ניתן לומר שלמרות שהדרך היתה לכסות השובל, אין זה מעיקר הדין אלא רק מנהג צניעות, שכן הפסוק אומר רק על השוק "תגל ערותך" ולא על השובל, ולכן מנהג זה אינו מחייב.

6. פסיקת הלכה

כתב במקור חיים^[43] :

ומה הוא שוק, נראה שהוא עצם הארוך התחתון הזקוף אף כשאדם יושב ומה דשרי הכא הוא רק מְדַרְךְ כף רגל ונאמר בשופטים ט"ו ויך אותם שוק על ירך ותרגומו פרסין עם רגלאין שרוכב הסוס אינו נשען על ירכו רק על שוקו בברזל התלוי ונאמר בתורה את ירכך נופלת כינוי לערוה ששם הירך ונאמר על הברכיים ועל השוקיים יוצאי ירך יעקב חגור חרבך על ירך וע' משנה סוף פ"י דחולין ויבמות ק"ג. וראיה ברורה ממ"כ בחגיגה שוקי החיות והדר ירכי החיות

רוב ראייתיו הם מן הפסוקים, ועל כן יש לדחות ראייות אלו, שכן כבר כתבנו שלשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד.

הפמ"ג^[44] כתב בסיום דבריו :

נמצא כל הרגל עד ארכובה שקורין קניא (ברך) שם במקום שהולכין יחף ומגולה אפשר אין חשש

המ"ב^[45] פסק כדברי הפמ"ג :

בפרסות רגל עד השוק [והוא עד המקום שנקרא קניא בל"א] במקום שדרכן לילך יחף מותר לקרות כנגדו שכיון שרגיל בהן אינו בא לידי הרהור

הפמ"ג כתב "אפשר", אך המ"ב פסק כדעתו בסכינא חריפא "מותר". בשער הציון^[46] ציין המ"ב שהמקור לדבריו הוא הפמ"ג והחיי אדם. הסתמכותו על החיי אדם טעונה בירור, שכן בחיי אדם^[47] מבואר לכאורה בדיוק ההיפך :

וכן פרסות רגליה שדרך לילך מותר אבל זרועותיה ושוקה אפילו רגילים בכך כדרך הפרוצות אסור

החיי אדם מיקל רק בפרסות הרגלים ומוכח שהחלק התחתון ברגל כולל הח"א בכלל ערווה. אולי כוונת המ"ב למה שכתב הח"א שם בהמשך דבריו^[48] :

(43) לבעל החוות יאיר. סימן ע"ה ס"ק א'.

(44) שם.

(45) סימן ע"ה ס"ק ב'.

(46) שם ס"ק ד'.

(47) כלל ד' סעיף ב'.

(48) סעיף ז'.

ו"א דבשוק אפילו באשתו ובפחות מטפח אסור לכו"ע (אסור בדברי תורה) דקרוב לערוה יותר משאר איברים.

מבואר כי השוק "קרוב לערוה יותר משאר אברים" ודבר זה נכון לאמרו דווקא על הירך ולא על החלק התחתון שברגל.

החזו"א^[49] דן באריכות בהגדרת השוק: בתחילה הביא ראייות להחמיר ולאחר מכן הביא ראייות לשיטת הפמ"ג שמיקל, וסיים: "וקשה להכריע בדבר". יש להבין מדוע הסתפק החזו"א בהכרעת ההלכה בנידון זה? אם כיסוי הרגל מהברך ולמטה הוא דאורייתא היה לו להכריע על פי הכלל ספיקא דאורייתא לחומרא? מכאן נראה שדין כיסוי השוק הוא רק דת יהודית ולכן כתב החזו"א שקשה להכריע.

האגרות משה^[50] דן בלבישת הגרביים לנשים, וכתב שם:

האמת הוא שהוא לצניעות יותר מחמת שלהלכה עד הקני"א אינו ערוה.

א"כ פסק להקל כדעת המ"ב.

בספר אום אני חומה^[51] כתב בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל:

דגם אם שוק לשאר דיני תורה הוי מהקרוסוליים מ"מ בדין ערוה הוי מהברך דעיקרו משום דתליא בהרהור

בספר ועלהו לא יבול^[52] כתב בשם הגרש"ז לא למחות בהנוהגים להקל כהמ"ב, והוסיף:

כבר מזמן נוכחתי לראות שרבו החולקים (על מ"ב) שהוכיחו בראיות ברורות דשוק האמור לגבי אדם אין הכוונה לירך^[53]

וכעין זה כתב בתשובה שנדפסה בשו"ת מנחת שלמה^[54] מר"ח תמוז התשנ"ב [שלש שנים לפני פטירתו] וז"ל שם:

לענין שוק ידוע שיש סוברים שזה רק הירך אבל רבו החולקים על זה, ולכן צריכים ודאי להקפיד לא לצאת לרחוב בלי גרביים, אבל אין לגעור במקום שהמונן הפשוט לא מקפיד על כך, אך אין להתחשב כלל עם מנהג נשים שאינן זהירות גם במה שפשוט ואסור לכל הדעות.

בשו"ת יביע אומר^[55] פסק להחמיר דלא כהפמ"ג וכ"כ בספרו טהרת הבית^[56].

(49) שם.

(50) אבן העזר חלק ד' סימן ק' אות ו'.

(51) חלק א' עמוד קל"ט.

(52) חלק א' עמוד שט"ו.

(53) ועי' עוד שם בעמ' ש"י.

(54) חלק ג' סימן ק"ג ס"ק ט"ו עמ' כ"ה. ועי' עוד שם בעמ' ש"י.

(55) חלק ו' יו"ד סימן י"ד. ס"ק א.

(56) חלק ב' עמוד קס"ה.

7. אופן כיסוי הרגל לדעת המחמירים

המחמירות שסוברות שלא כהמ"ב, היו צריכות בפשטות ללכת בשמלות המכסות את כל הרגל עד כף הרגל, אולם באחרוני זמננו מבואר^[57] כי יכולות לכסות בשמלה מעבר לברך שלא תתגלה ולגרום גרביים. לכאורה צריך הדבר עיון, שכן אם החלק של הרגל מתחת לברך מוגדר כשוק- מדוע מועילים גרביים, והרי כשם שמעל הברך אין גרביים מועילים למרות שהמקום מכוסה כנ"ל מתחת לברך? וצ"ל כי אם אינה לובשת חצאית מעל הברך נחשב הדבר למלבוש פריצות^[58] למרות שהמקום מכוסה, כעין מה שכתבנו במאמר "לא ילבש" לגבי איסור לבישת מכנסים, שאסור משום שניכר פיסוק רגליה, משא"כ מתחת לברך אין בזה לבוש פריצות, אולם צריכות להקפיד שלא ללבוש גרביים שקופים בדיוק כשם שלא ילכו עם חולצות שקופות.

8. העקב

א. התייחסות האחרונים לכף הרגל

בהרבה אחרונים מבואר כי כף הרגל היא מקום שאינו מכוסה ולא חילקו בין עקבה לשאר כף הרגל.

הב"ח^[59] כתב :

להוציא פניה ורגליה בעיירות שהולכין יחף שלעולם רגליה הן מגולין

דבריו הובאו גם בא"ר^[60].

המ"ב^[61] הביא את דברי הח"א^[62] שכתב :

וכן פרסות רגליה במקום שדרך לילך יחף מותר

כן כתב גם בערוך השולחן^[63] :

כלומר דאף שיש מקומות שהולכות יחיפות וליכא ברגליה משום גילוי ערוה מ"מ בשוק הגבוה מהרגל יש בו משום ערוה

גם הבן איש חי^[64] כתב כן :

אף על גב דבאדרא רבא איתא, וזה לשונו - קול באשה ערוה, שער

(57) דיני מלבוש נשים "דהכיסוי של גרבים מועיל גם לשוק דאם אינו מועיל היה צריך שהשמלה יגיע עד הקרסוליים מאחר שהעיקר אצלנו דגם למטה מהברך בכלל שוק" וע' גם בהערה הבאה.

(58) קונטרס דיני מלבוש נשים עמוד י"א ושם ברך י"ד כתב משום דת יהודית וכ"כ באום אני חומה ח"א דף מ"ט ציון המצוינות ס"ק ת"צ "וכתבו כל גדולי ההוראה שליט"א דגם בלובשת גרב שאינו שקוף מ"מ השמלה תכסה את הברך כנ"ל והווי בכלל דת יהודית כיון דהוי דרך פריצות".

(59) או"ח סימן ע"ה סוף סעיף א.

(60) סימן ע"ה ס"ק ב.

(61) סימן ע"ה ס"ק ב.

(62) כלל ד ס"ק ב.

(63) או"ח סימן ע"ה ס"ק ג.

(64) שנה ראשונה בא י"א.

באשה ערוה, שוק באשה ערוה, רגל באשה ערוה, יד באשה ערוה, ואף על גב דתריץ אלין לא שנייה חברנא, תריץ אלין יתיר מערוה אינון, עד כאן לשונו, הנה עיין לרבינו האר"י ז"ל בשער מאמרי רשב"י, מה שכתב בביאור מאמר הנזכר, ובסה"ק מקבציאל כתבתי בסייעתא דשמיא, דגם לדברי זוהר הקדוש הנזכר, החלק מן היד ומן הרגל שדרכו להיות מגולה כגון הכף והאצבעות, מותר לקרות כנגדם, דאין נקרא על זה שם ערוה:

דברי הבא"ח האלה הובאו גם בכף החיים^[65].

ב. "המסתכל בעקבה של אשה" - שיטת הראב"ד

מן האמור במסכת נדרים^[66] נראה שעקב האשה הוא מן המקומות המכוסים. בגמ' שם הובאה מימרא של ר' אחא ברבי יאשיה :

כל המסתכל בעקבה של אשה - הויין לו בנים שאינן מהוגנין. אמר רב יוסף: ובאשתו נדה. אמר רבי שמעון בן לקיש: עקבה דקתני - במקום הטנופת, שהוא מכוון כנגד העקב.

הראב"ד בבעלי הנפש^[67] כתב כמה אפשרויות בהסבר דברי רב יוסף וריש לקיש בהבנת דברי ר' אחא :

יש מפרשים דהא דריש לקיש אדרב יוסף אתמר ולקולא קאמר, דאפילו באשתו נדה לא מיענש בבנים שאין מהוגנין אלא במקום הטנופת.

וי"מ דהא דריש לקיש מלתא באפי נפשה היא, ולפרושי למילתא נמי אתא, ומילתא דרב יוסף לחוד ודריש לקיש לחוד, דהא דרב יוסף בעקבה ממש ובאשתו נדה כדאמרינן בהדיא, והא דריש לקיש אפילו באשתו שאינה נדה ומאי עקבה מקום הטנופת, ורב יוסף וריש לקיש לא פליגי בעיקרא דמלתא אלא בפרושא דברייתא, דמר מוקים לה בעקבה ממש כפשוטה ובאשתו נדה, ומר מוקים לה באשה סתם בין נדה בין שאינה נדה כפשוטה, ומאי עקבה מקום הטנופת.

ואנן לית לן לאכרועי בהא מילתא דמעשה שמים הוא. מיהו מידי איסורא לא נפיק ונקטינן כתרומתיהו לחומרא דאסור להסתכל בעקב אשתו נדה. ומן העקב נלמוד לכל מקום המכוסה שבה שמא יבוא לידי הרגל. ואסור להסתכל בה במקום הטנופת אע"פ שאינה נדה

לפי הפירוש הראשון של הראב"ד רב יוסף הסביר שהברייתא עוסקת באשתו נדה ועל זה באר ר"ל שגם באשתו נדה אין איסור להסתכל בעקבה ממש אלא "במקום הטנופת", ומה שאמרה הברייתא 'עקבה' הוא לשון נקייה למקום הטנופת. לפי זה מדברי ר' יוסף מבואר כי עקב הוא מקום המכוסה. נראה שגם ר"ל מודה שעקב הוא

(65) או"ח סימן ע"ה ס"ק ב.

(66) דף כ עמוד א.

(67) שער הפרישה סימן א.

מקום המכוסה, מחלוקתו עם ר' יוסף היא שלדעתו אין איסור להסתכל באשתו נדה אלא במקום הטינופת, אך אין הוא חולק על כך שעקב הוא מקום המכוסה.

לפי הפירוש השני שהביא הראב"ד, מבין רב יוסף שמדובר בעקבה ממש, ואסר להסתכל באשתו נדה במקום זה כי הוא מקום המכוסה. ר"ל סובר שהברייתא עוסקת גם באשתו הטהורה ולא רק באשתו נדה, ולכן הסביר שהאיסור הוא להסתכל במקום הטינופת, וזה קיים בין באשתו נידה ובין אשתו טהורה. רב אחא אמנם נקט 'עקבה' אולם הכוונה למקום הטינופת ולישנא מעליא נקט. בסיום מסיק הראב"ד לחומרא כתרווייהו, וכתב עוד שהאיסור להסתכל בעקבה של אשתו נדה כולל איסור להסתכל בכל המקומות המכוסים, ועקבה הוא דוגמא למקום המכוסה.

גם לפירוש זה בדברי ר' יוסף מבואר כי עקב הוא מקום המכוסה, ובזה גם ר"ל מודה, אלא שלדעת ר"ל הברייתא כלל לא עוסקת באשתו נדה אלא באשתו הטהורה, ועל כן לא ניתן להסביר שכוונתה לעקב [שהרי הסתכלות במקומות המכוסים באשתו הטהורה, מותר], ולכן הכוונה למקום התורף.

ודאי כי לפי מסקנת הראב"ד, שיש לאסור להסתכל במקומות המכוסים באשתו, עקב הוא מקום התורף, שכן בגמ' מוזכר איסור להסתכל בעקב ומשם למד הראב"ד לשאר המקומות המכוסים, מבואר כי לדעתו עקב הוא מן המקומות המכוסים.

ג. שיטת הרשב"א

בדין הסתכלות על מקומות המכוסים באשתו כתב הרשב"א בתורת הבית הארוך^[68] :

רבי אחי בר יאשיה אומר כל הצופה בנשים סוף בא לידי עבירה וכל המסתכל בעקיבה של אשה הואין לו בנים שאינן מהוגנין. אמר רב יוסף ובאשתו נדה. ומן העקב נלמוד לכל מקום מכוסה שבה שמא יבא לידי הרגל.

כדברים אלו כתב הרשב"א גם בתורת הבית הקצר^[69] :

לא יסתכל אדם בעקב אשתו נידה וה"ה בכל שאר המקומות המכוסין שבה

בפשטות נראה שדעת הרשב"א כפירוש השני בראב"ד, שכן הרשב"א הביא רק את מימרת רב יוסף והשמיט את דברי ר"ל, וכ"כ בתורת השלמים^[70]. מאיסור ההסתכלות בעקב אשתו נדה למד הרשב"א על איסור הסתכלות בשאר מקומות המכוסים שבה. לדעתו אין חומרא בעקב יותר מאשר בשאר מקומות המכוסים באשה.

על דברי הרשב"א הללו קשה, שהרי כתב בחידושו לברכות^[71] שרגליה הן בכלל מקומות המגולים, ואם עקב חייב בכיסוי- מסתבר שגם החלק שמעליו בכלל חיוב

(68) בית ז' שער ב' דף ד' ע"א.

(69) שם ד' ע"ב.

(70) יו"ד סימן קצ"ה ס"ק ט.

(71) דף כ"ד ע"א.

הכיסוי, ואם כן יש להבין איזה חלק מן הרגל הוא מן המקומות המגולים?

אמנם אם נאמר כשיטת הסוברים ששוק היא החלק התחתון ברגל אפשר לומר שהחלק המגולה הוא פרסת הרגל מן העקב והלאה, אך מן העקב ומעלה חייב בכיסוי, אך אם נאמר כשיטת הסוברים שרק החלק העליון ברגל חייב בכיסוי א"כ קשה: וכי החלק העליון מגולה והעקב שמתחתיו מכוסה?

אולם אפשר ליישב את דברי הרשב"א גם לשיטה זו לאור דברי הב"י שהבאנו לעיל, שעקב חמור יותר משאר המקומות המכוסים משום שהוא כנגד מקום התורף, וא"כ שפיר יש לומר שדווקא עקב חייב בכיסוי משום שהוא מזכיר את אותו המקום, אולם החלק שמעליו אינו חייב בכיסוי משום שאין בו חשש זה.

לפי זה נסביר שהרשב"א אכן למד מדברי רב יוסף שעקב הוא מקום המכוסה, הטעם לכך שעקב חייב בכיסוי הוא כפי שהסביר ר"ל - שהוא כנגד מקום התורף, והיינו שמעיקר הדין העקב היה צריך להיות מן המקומות המגולים [כמו השוק שמעליו] אולם כיוון שהוא כנגד מקום התורף יש לו דינים של מקום מכוסה רגיל. גם לפי פירוש זה נפלה הערת הב"י, שכן הסיבה שהרשב"א למד מהעקב לשאר המקומות המכוסים היא משום שאכן לעקב יש דין של שאר מקומות המכוסים [ולא כפי שהבין הב"י שיש בו תרתי לגריעותא: גם מקום מכוסה וגם כנגד מקום התורף ולכן העיר].

העולה מן האמור כאן הוא כי לדעת הראשונים העקב הוא מהמקומות המכוסים, וא"כ צ"ע על כל הפוסקים האחרונים שהבאנו לעיל שמדבריהם משמע שכל הקרסול, כולל העקב, אינו מכוסה.

ד. שיטת בעל האשכול

מדברי ספר האשכול בהלכות נידה^[72] יש ללמוד כי לדעתו רק חלק מן העקב חייב בכיסוי, וז"ל:

כל מקום המכוסה באשה אפילו העקב שמקצתו מגולה ומקצתו מכוסה
לא יסתכל במקום המכוסה

מה שכתב מקצתו כנראה כוונתו לחלק התחתון של העקב, שהנעל או הסנדל מכסים, או אפילו אם הולכת יחפה - העקב מכוסה ע"י הרצפה שדורכת עליה, כך שבדרך כלל הוא מכוסה. לפי"ז החלק העליון של העקב מגולה.

לפי זה היה ניתן לומר כי האחרונים שהתירו לגלות את העקב סמכו על דברי בעל האשכול.

ה. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה כתב^[73]:

(72) סימן מ"ט ס"ק ח.

(73) פרק כ"אהלכה ד.

ומותר לאדם להביט באשתו כשהיא נדה ואע"פ שהיא ערוה, ואע"פ שיש לו הנאת לב בראייתה הואיל והיא מותרת לו לאחר זמן אינו בא בזה לדבר מכשול, אבל לא ישחוק ולא יקל ראש עמה שמא ירגיל לעבירה.

השגת הראב"ד : לדבר מכשול וכו'. א"א אבל לא במקום הסתר שלה והכי איתא בנדרים.

המ"מ במקום הסביר את דברי הרמב"ם ואף התייחס להשגת הראב"ד :

ומותר לאדם להביט וכו'. זה מתבאר פרק ואלו מותרין (נדרים דף כ') שאמרו שם המסתכל בעקבה של אשה הויין לו בנים שאינן מהוגנין אמר רב יוסף ובאשתו נדה א"ר שמעון בן לקיש עקבה דקתני במקום הטנופת שהוא מכוון כנגד העקב משמע הא בשאר מקומות מותר וכן אמרו שמותר לאשה להתקשט בימי נדתה כדי שלא תתגנה על בעלה כנזכר פרק י"א אלמא שמותר להסתכל בה.

ובהשגות א"א אבל לא במקום הסתר שלה והכי איתא בנדרים ע"כ. ובנדרים לא הזכירו אלא במקום הטנופת אבל לא הוצרך רבינו לבאר איסורו שכבר כתב ולא ישחוק ולא יקל עמה וכ"ש ההסתכלות באותו מקום :

מדברי המ"מ מבואר כי עקבה הוא מקום התורף, וחויץ ממקום זה כל שאר המקומות מותרים באשתו נדה, בין מקומות המגולים בין מקומות המכוסים. פירוש זה הוא כנראה כפירוש הראשון שהובא בבעלי נפש לראב"ד^[74] שכתב בדברי ר"ל :

דאפילו באשתו נידה לא מיענש בבנים שאינם מהוגנים אלא במקום הטינופת

וכך הבין הב"ש^[75] בהסבר המ"מ.

לפי פירוש זה בגמ' אין כל התייחסות לכך שעקב הוא מקום המכוסה, שכן המ"מ לא כתב שר' יוסף אוסר הסתכלות באותו מקום משום שהוא מכוסה, ואפשר שאוסר להסתכל שם משום שהוא מכוון כנגד מקום הערוה ומזכיר אותו^[76]. וודאי בדברי ר"ל החולק ומתיר הסתכלות בעקבה אין לומר כי עקב הוא מקום המכוסה.

אולם מדברי הטור נראה כי הבין בדעת הרמב"ם אחרת. באבן העזר^[77] העתיק הטור את לשון הרמב"ם כאן ולא פירש דבריו, אולם ביורה דעה בהלכות הרחקות^[78] כתב הטור במפורש כי אסור להסתכל במקומות המכוסים באשתו נדה. א"כ עלינו לפרש את לשון הרמב"ם שהעתיק הטור באבן העזר לאור דברי הטור ביורה דעה,

(74) שער הפרישה עמוד י"ח הוצאת מוסד הרב קוק.

(75) אהע"ז סימן כ"א סוף ס"ק ז.

(76) ולא כשיטת הראב"ד המבין כי איסור ההסתכלות באותו המקום באשתו נדה נובע מכך שזהו מקום המכוסה.

(77) סימן כ"א.

(78) סימן קצ"ה.

והיינו, שמה שהתיר הרמב"ם להסתכל באשתו נדה הוא דווקא במקומות המגולים ולא במקומות המכוסים. נמצא א"כ כי להבנת הטור הרמב"ם התיר להסתכל דווקא במקומות המגולים שבאשתו נדה ולא במקומות המכוסים.

להבנה זו השלכה גם לגבי דין העקב, שכן האוסרים להסתכל במקומות המכוסים מבינים כי "עקב" המוזכר בש"ס הוא עקב ממש והוא דוגמא למקומות המכוסים. נמצא א"כ לפי הבנה זו כי הרמב"ם סובר שהעקב הוא מהמקומות המכוסים.

אמנם אולי היה ניתן לדחות ולומר כי אמנם דברי הטור באבן העזר שהעתיק את הרמב"ם יתפרשו לגבי היתר הסתכלות במקומות המגולים בלבד, אך אין הכרח שהבין כך בדעת הרמב"ם, שכן אפשר שהבין שרמב"ם מתיר הסתכלות גם במקומות המגולים [כהבנת המ"מ], אך הטור השתמש בלשונו להתיר מקומות המגולים דווקא. אלא שבעיני רחוק לומר כן כיון שאם מלשון הרמב"ם משמע כמו המ"מ, שהרמב"ם מתיר בכל מקרה גם במקומות המכוסים, א"כ מדוע הטור מטעה אותנו ומעתיק את לשון הרמב"ם כאשר כוונתו של הטור למקומות המגולים בלבד, ודוחק לומר שסמך על כך שנראה מה כתב ביורה דעה ועל פי זה נפרש את לשונו של הרמב"ם. לכן למעשה נראה יותר כי הטור חולק על המ"מ בהסבר דברי הרמב"ם.

1. דעת הב"ו והשו"ע באבן העזר

הב"ו באבן העזר^[79] הביא את דברי הרמב"ם ואת פירוש המ"מ לדבריו :

וכן מותר לאדם להביט באשתו אף ע"פ שהיא נדה והיא ערוה לו וכו'. כ"כ הרמב"ם בפכ"א מהא"ב (ה"ד) וכתב הרב המגיד בפרק אלו מותרים (נדריים כ.). המסתכל בעקבה של אשה הויין ליה בנים שאינם מהוגנים אמר רב יוסף ובאשתו נדה אמר ר"ל עקבה דקתני מקום התורף שהוא מכוון כנגד עקבה משמע הא בשאר מקומות מותר וכן אמרו (שבת סד:) שמותר לאשה להתקשט בימי נדתה כדי שלא תתגנה על בעלה אלמא שמותר להסתכל בה

בשו"ע שם^[80] העתיק את לשון הרמב"ם בהלכה זו :

מותר לאדם להביט באשתו, אע"פ שהיא נדה והיא ערוה לו; אע"פ שיש לו הנאה בראייתה, הואיל והיא מותרת לאחר זמן אינו בא בזה לידי מכשול. אבל לא ישחק ולא יקל ראש עמה.

נראה שהשו"ע פסק כשיטת הרמב"ם לפי פירוש המ"מ שהביא בב"ו. ולפי זה לדעתו מותר להסתכל במקומות המכוסים באשתו נדה, ובנוסף לכך העקב אינו מקום החייב בכיסוי.

(79) בית יוסף אבן העזר סימן כ"א.
(80) שולחן ערוך אבן העזר סימן כ"א סעיף ד.

ז. דעת הב"י והשו"ע בורה דעה

לכאורה דברי מרן באבן העזר עומדים בסתירה לדבריו בהלכות נדה. בדיני הרחקות מאשתו נדה העתיק הבית יוסף^[81] את הגמ' בנדריים ואת דברי הרשב"א עליה :

ולא יסתכל בעקבה ולא במקומות המכוסות ממנה. בפרק ב' בנדריים (כ.) המסתכל בעקבה של אשה הויין ליה בנים שאינם מהוגנים אמר רב יוסף ובאשתו נדה ואע"ג דאמר ריש לקיש התם מאי עקבה מקום התורף כלומר שהעקב מכוון כנגד מקום התורף משמע לרבינו דכל המקומות המכוסים שבה הווי בכלל מקום התורף וכן כתב הרשב"א בתורת הבית (הארוך ב"ז ש"ב ד. וקצר ד:) דמן העקב נלמוד לכל מקום מכוסה שבה ומ"מ משמע דבשאר מקומות שאין דרך לכסותן מותר להסתכל בהן.

הב"י הבין שמה שאמר ר"ל "מאי עקבה מקום התורף" פירושו הוא : מדוע עקבה הוא בכלל מקומות המכוסים? ועל כך ענה ר"ל - משום שהוא כנגד מקום התורף, וא"כ עקבה הוא בדווקא וממנו למד הרשב"א איסור לכל שאר המקומות המכוסים. על פי הבנה זו מעיר הב"י כי טעם זה שייך דווקא על העקב, אלא שלמרות זאת הרשב"א למד מכאן לגבי כל מקום מכוסה.

אך כאמור בראב"ד מבואר שלפי ר"ל - עקבה הוא לשון נקייה למקום התורף ולעולם עקבה ממש מותר בגילוי, ורק לרב יוסף לפי פירושו אחד שהביא הראב"ד העקב הוא מקום המכוסה. גם הרשב"א כאמור הבין שהעקב הוא מקום מכוסה מצד עצמו, גם ללא סברת ר"ל שהוא כנגד מקום התורף. לפי"ז אין מקום להערת הב"י, כי הערה זו מבוססת על הנחה שהרשב"א חייב לכסות את העקב משום שהוא כנגד מקום התורף, ולמד זאת מדברי ר"ל, ולפי"ז אכן קשה מניין למד הרשב"א לשאר מקומות המכוסים? אך כאמור לרשב"א העקב הוא מקום מכוסה מצד עצמו, גם ללא הסברה שהוא כנגד מקום התורף, וממילא כל המקומות המכוסים בכלל.

על דברים אלו הוסיף הב"י :

ומ"מ משמע דבשאר מקומות שאין דרך לכסותן מותר להסתכל בהן וכן נראה ממה שהתירו לה להתקשט בימי נדותה כדי שלא תתגנה על בעלה וממה שכתב הרמב"ם בפרק כ"א מהלכות איסורי ביאה (ה"ד) מותר אדם להביט באשתו נדה ואף על פי שהיא ערוה ואף על פי שיש לו הנאת לב ממנה בראייה הואיל והיא מותרת לו לאחר זמן אינו בא לידי מכשול אבל לא ישחק ולא יקל ראש עמה שמא ירגיל לעבירה ע"כ

הב"י הסיק מדברי הרשב"א כי איסור הסתכלות באשתו נדה מתייחס דווקא למקומות המכוסים ולא למקומות המגולים שבה. דבר זה מסייע הב"י מב' מקורות^[82] : א. ממה שהתירו לנדה להתקשט. ב. מדברי הרמב"ם שהתיר להביט באשתו נדה גם כשהיא

(81) יורה דעה סימן קצ"ה.

(82) צריך עיון מדוע הב"י הוצרך לסייע הבנה זו, הרי דיוק זה מפורש בדברי הרשב"א שכתב מפורש שרק ב"מקומות המכוסים" אסור להסתכל וממילא במקומות המגולים מותר.

ערווה. ראיית הב"י מדברי הרמב"ם טעונה הבנה, שכן המ"מ הסביר שלדעת הרמב"ם מותר לאיש להסתכל גם במקומות המכוסים של אשתו נדה ולא רק במקומות המגולים, וא"כ כיצד ניתן להביא ראיה מדעה זו לדעת הרשב"א האוסר הסתכלות במקומות המכוסים, אולי דווקא הרמב"ם הסבור שאין איסור להסתכל במקומות המכוסים באשתו נדה, סובר שגם במקומות המגולים אין איסור הסתכלות, אך הרשב"א האוסר הסתכלות במקומות המכוסים, אולי אוסר גם במקומות המגולים, ומה ראיה מזה לזה?

אפשר לומר כי הב"י הבין את שיטת הרמב"ם באופן שונה מהסבר המ"מ, לדעתו הרמב"ם אוסר להסתכל במקומות המכוסים ומתיר דווקא במקומות המגולים [וכמו שכתבנו לעיל לפי אחת האפשרויות בדעת הטור באבן העזר], וא"כ ממילא יש מדברי הרמב"ם ראיה טובה לשיטת הרשב"א.

מאידך ניתן לומר כי גם הב"י הבין את הרמב"ם כהבנת המ"מ, אך כוונת הב"י כאן היא שמהרמב"ם ניתן ללמוד את הדיוק שדווקא "עקבה" אסור בהסתכלות והשאר מותר. ההשלכה המעשית של דיוק זה תלויה בהגדרת הביטוי "עקבה". לדעת הרמב"ם [כפי שהסביר המ"מ] עקבה הוא מקום התורף, וא"כ דווקא הוא אסור בהסתכלות ושאר הגוף מותר. לדעת הרשב"א "עקבה" הוא עקב ממש, וא"כ הוא דוגמא למקומות המכוסים שבה, וממילא דווקא מקומות המכוסים אסורים בהסתכלות אך שאר המקומות מותרים.

בשולחן ערוך בהלכות הרחקות פסק השו"ע^[83] :

לא יסתכל אפילו בעקבה, ולא במקומות המכוסים שבה

והיינו שפסק כמסקנת הראב"ד והרשב"א, שהמימרא של רב אחא האוסרת להסתכל בעקב מתיחסת לעקב ממש ולא למקום התורף וכן פסק שאסור להסתכל במקומות המכוסים אפילו באשתו נדה..

לעומת זאת בשולחן ערוך אבן העזר כתב :

מותר לאדם להביט באשתו, אע"פ שהיא נדה והיא ערוה לו; אע"פ שיש לו הנאה בראייתה, הואיל והיא מותרת לאחר זמן אינו בא בזה לידי מכשול. אבל לא ישחק ולא יקל ראש עמה.

נמצא א"כ שישנן כמה הערות בהשוואה בין הב"י והשו"ע באבן העזר לבין הב"י והשו"ע ביורה דעה :

א. מהו העקב : ביורה דעה מבואר כי העקב המוזכר בגמ' הוא החלק האחורי של כף הרגל [כפי שהסביר הרשב"א] והוא מן המקומות המכוסים. לעומת זאת מדבריו באבן העזר [לאור מה שכתב בב"י] עולה כי העקב הוא ביטוי למקום התורף [כפי שהסביר המ"מ] וממילא אין מקור לחיוב כיסוי העקב, ולפי זה העקב הוא מן המקומות המגולים.

ב. הסתכלות במקומות המכוסים באשתו נדה : ביורה דעה מפורש שאסור להסתכל במקומות המכוסים של אשתו נדה, ואילו באבן העזר נראה שאין איסור להסתכל במקומות המכוסים של אשתו נדה [הסבר המ"מ ברמב"ם].

ג. מהי דעת הרמב"ם : ביורה דעה נראה שהרמב"ם סובר כשיטת הרשב"א, ואסור להסתכל במקומות המכוסים באשתו נדה, ואילו באבן העזר הביא דעת המ"מ ברמב"ם המתיר להסתכל במקומות מהמכוסים באשתו נדה ?

הברכי יוסף באבן העזר^[84] תמה כיצד הב"י מביא את דברי המ"מ על הרמב"ם כדי להסביר את לשון הטור [שהיא לשון הרמב"ם], הרי לדעת המ"מ מותר להסתכל במקומות המכוסים באשתו נדה, ואילו לדעת הטור ביורה דעה ודאי שדבר זה אסור, ורק במקומות המגולים מותר להסתכל.

וכתב הברכ"י ביישוב דברי הב"י :

ו"ל דמרן אזיל לטעמיה, שכתב שם דדעת הטור והרשב"א דמקומות מכוסים בכלל מקום התורף, ולפי זה סבר דמ"ש הרב המגיד הא בשאר מקומות שרי, כוונתו מקומות מגולים דוקא. והוא דוחק בלשון הה"מ.

החיד"א הציע ליישב כי הב"י הבין שהמ"מ סובר כדעת הרשב"א ומתיר להסתכל דווקא במקומות המכוסים, אך כפי שהוא כבר מעיר דבר זה דחוק בלשון המ"מ, וכך נראה גם לדעתי שהרי המ"מ פירש בגמ' כפירוש הראשון בבעלי נפש [שעקב הוא מקום התורף] ולפירושו זה אין מקור לאסור הסתכלות בשאר מקומות, ואילו הרשב"א פירש כפירוש השני, שעקב הוא עקב ממש, ורק לדעה זו יש לאסור כל מקומות המכוסים דומיא דעקב. וכ"כ הב"ש^[85] כי המ"מ והרשב"א נחלקו בהיתר הסתכלות במקומות המגולים באשתו נדה.

בספר חנינא וחסדא^[86] הוסיף להוכיח מדוע פירוש זה בדעת המ"מ לא ייתכן, וזאת משום שבסוף דבריו כאשר התייחס להשגת הראב"ד, כתב המ"מ שאסור להסתכל "באותו מקום", ומבואר שדווקא זה נאסר אך בשאר מקומות המכוסים מותר להסתכל.

החנינא וחסדא הציע ליישב את הקושי באופן אחר וז"ל :

אבל נראה כונת הב"י בדרך אחרת דמה שהביא דברי ה"ה אינו אלא דמוסף דבריו מוכח דיש לדייק מהסוגיא דשר מקומות מותר וכתב שלפי דברי ה"ה אפי' מקומות מכוסים מ"מ לדברי הטור דייקנן במקומות שאינן מכוסים דהא בכה"ג מותר ולא הוצרך לבארו כיון דהכא לא ביאר הטור דבמקומות מכוסים אסור וברור, ומ"מ נ"ל דעת ה"ה כפשטא דסוגיא, כמ"ש בתחילת דבריו, ודעת הרשב"א והטור דלאו דווקא עקיבה וכמ"ש בהג"מ שם בשם ראב"ן ז"ל ע"ש.

(84) סי' כ"א ס"ק ב'.

(85) שם.

(86) עלמס' כתובות, ח"ג דף קי' ע"ג ד"ה "וחזי הוית".

והיינו שלפי דבריו אכן המ"מ סובר שאסור להסתכל רק במקום התורף נכי הוא העקב המוזכר בגמ', אלא שמדבריו ניתן ללמוד שכל מה שאינו נכלל בעקב מותר בהסתכלות. דיוק זה נכון גם לרשב"א וסיעתו, שכן גם לדעתם רק "עקב" והדומה לו אסור בהסתכלות, אלא שכיון שלרשב"א עקב הוא עקב ממש, הרי שעקב וכל הדומה לו אסורים בהסתכלות ורק מקומות המגולים לגמרי מותרים. נמצא א"כ כי הב"י העתיק את דברי המ"מ כדי ללמוד מהם על מקור ההיתר של הטור להסתכל במקומות המגולים, אך כלל לא לגבי הבעת עמדה לגבי הסתכלות במקומות המכוסים.

לפי הסבר זה השו"ע פסק כשיטת הרשב"א האוסר להסתכל במקומות המכוסים, וא"כ עקב המוזכר בגמ' הוא עקב ממש, וממילא עקב הוא מהמקומות שחייבים בכיסוי.

אלא שעדיין להבנה זו לא מובן מדוע השו"ע באבן העזר סתם שמותר להסתכל באשתו ולא כתב שהיתר זה מתייחס רק למקומות המגולים?

גם בטהרת הבית^[87] התייחס לסתירה זו וכתב בישובה :

אף שדעת מרן לקושטא דמילתא דמדינא אין לאסור אפילו במקומות המכוסים, כדריק המ"מ לנכון בדעת הרמב"ם, מ"מ למעשה ראוי להחמיר בדבר כדעת הראב"ד ולכן כתב בלשון לא יסתכל ולא בלשון איסור

והיינו שהעיקר הוא כפסיקת השו"ע באבן העזר, ומה שכתב ביורה דעה להחמיר בהסתכלות על מקומות המכוסים באשתו, הוא רק בגדר "ראוי להחמיר".

לפי פירושו של הרב עובדיה יוסף יש להסיק כי מעיקר הדין עקב אינו מן המקומות המכוסים - כהבנת המ"מ ברמב"ם אותו ציטט הב"י באבן העזר. מאידך, לכתחילה ראוי להחמיר ולהתייחס אל העקב כמקומות המכוסים, כדעת הרשב"א אשר הובאה בשו"ע ביורה דעה.

אולם בספר שיעורי טהרה^[88] כתב על אפשרות זו :

וברור דכוונת המחבר לאסור הדבר בדינא ולא רק בתורת חומרא, ואין לדייק מה שכתב הרמב"ם הלשון "לא יסתכל" ולא כתב ד"אסור להסתכל" דס"ל דאין זה איסור גמור, דהא המחבר גם כתב בסעיף ב' הלשון "לא יגע בה", והרי איסור נגיעה הוא איסור גמור, וכן בסעיף ו' כתב הלשון "לא ישן עמה במטה" דהוא איסור גמור ואפילו הכא לא כתב בלשון "אסור", אלא ברור דדעת השו"ע דהאיסור להסתכל הוא מעיקרא דדינא ולא רק חומרא, וכפי שהזכרנו מדברי הראשונים דלדעתם הוא אסור מדינא דגמ'

(87) ח"ב סימן י"ב עמוד קנ"ט.

(88) עמ' קמ'.

לדעתי הדעה העיקרית של השו"ע היא מה שכתב ביורה דעה בהלכות הרחקות, שכן שם כתב באופן ברור כי אסור להסתכל בעקב, ואילו באבן העזר הדברים סתומים, ורק לפי הבנת המ"מ בלשון הרמב"ם [המובאת בשו"ע ע"ש] עולה כי העקב הוא מן המקומות המגולים.

ח. אפשרות נוספת בישוב דעת האחרונים

בישוב דעת האחרונים שהבאנו לעיל אשר כתבו כי העקב מגולה, אפשר אולי לומר כי אכן מעיקר הדין רק השוק חייבת בכיסוי, וכמו שאמרו 'שוק באשה ערוה', אולם כיסוי העקב תלוי במנהג המקומות ואינו תלוי כלל בדת יהודית: דווקא במקומות שנהגו לכסות גם את העקב- נחשב העקב למקומות המכוסים [וכמו שהבאנו לעיל בשם היד אפרים שכל מה שמכוסה בחוץ נחשב למקומות המכוסים]. מעמד העקב מקביל למעמדו של הפרק התחתון ברגל לדעת המ"ב, שבמקום שרגילות לכסותו חייב הוא בכיסוי, אך במקום שאין מנהג ברור בזה אין חיוב לכסותו. בזמן הגמ' הלכו בחוץ עם נעליים והיתה רגילות לכסות את העקב, לכן בזמננו נחשב העקב למקום המכוסה. אם כן בזה"ז, במקומות שנהגו כדעת המשנה ברורה ומגלות את החלק שבין הברך לבין כף הרגל, גם את העקב אין חובה לכסות. אמנם בזמן הראשונים והשו"ע המנהג היה לכסות את העקב, כאמור לעיל, אך יש מקומות שלא נהגו כך ולהם הדבר מותר. אולם כל זה דוחק, שכן המחבר לא טרח להזכיר שהדבר תלוי במנהג המקומות.

ט. מסקנת ההלכה

בספר אום אני חומה^[89] כתב :

וכן פרסות הרגלים חייבות בכיסוי [במקומות שאין דרכם לילך יחף]
וגם מקום העקב לדעת רבים

אך לא ציין מי הם אותם רבים ומי המועטים המתירים. אולם בספרו שעורי טהרה^[90] כתב אותו לשון ושם מבואר שכוונתו לכל אותם ראשונים שהבאנו לעיל, ומבואר שם שזו גם דעת השו"ע.

לפי זה גם אלו שהולכות בשמלות עד כף הרגל אך הולכות עם סנדלים כאשר העקב גלוי אינן הולכות כדין וגם ההולכות עם חצאית כפסיקת המ"ב ורגליהן מתחת לברך מגולות היו צריכות ללכת עם נעליים או סנדל בו העקב מכוסה.

כתבנו כי מלשון כל הפוסקים שהבאנו בתחילה משמע כי כל כף הרגל הוא מקום המגולה, ותימה שלא הזכירו את מה שכתבנו שמלשון הראב"ד הרשב"א והשו"ע ביר"ד מבואר שהעקב הוא מקום המכוסה וגם לא הזכירו את החילוק של דעת האשכול שכתבנו.

[89] ח"א עמוד מ"ט.

[90] פרק ז' עמ' קמ"ו.

9. זאת תורת העולה

1. כיסוי חלק הרגל מתחת לברך עד כף הרגל: הפמ"ג מסתפק והמ"ב הכריע להקל. החזו"א כתב שקשה להכריע והאג"מ פסק שעיקר הדין כהמ"ב. הגרש"ז אויערבאך כתב שאין למחות ביד המקילין כי לדעתו הוא מדרבנן.
2. לכן נראה שלכתחילה רצוי להחמיר כדעת הסוברים כי השוק כולל את החלק התחתון של הרגל, כיון שרבו החולקים על המ"ב ומתוכם היביע אומר, אך המקל כפסיקת המ"ב יש לו על מי שיסמוך^[91]. אולם צריך להיזהר שלא יתגלה שום קטע מן הברך בשום מצב, ולכן בפועל צריכה השמלה לכסות הרבה מעבר לברך, כדי שלא תתגלה במצב ישיבה או כשתולות כביסה או כשחייבות להחזיק במתלה גבוה כגון באוטובוס.
3. המחמירות ומכסות גם את החלק שמהברך ועד כף הרגל כי סוברות שחלק זה נחשב לשוק צריכות להיזהר שלא יתגלה חלק הרגל שמעל הקרסול, ואם אינן הולכות עם שמלות עד כף הרגל צריכות לפחות ללכת בשמלות שאורכן מעבר לברך, ואת שאר הרגל לכסות בעזרת גרביים אטומים.
4. מקום שנהגו שכף הרגל מכוסה, כגון שאינן הולכות עם סנדלים, צריכות להקפיד שכף הרגל תהא מכוסה תמיד בנעל או בגרב. במקום שנהגו ללכת בסנדלים ללא גרביים אינן צריכות להקפיד לכסות את כף הרגל.
5. לגבי העקב כתבתי שלדעתי יש מקום להחמיר לכסותו תמיד, ולא מצאתי מי שכתב כן חוץ מהרב גרוס באום אני חומה.

(91) לפי הדברי חמודות שהבאנו במאמר 'דת יהודית שינוי ע"י מנהג', יש מקום להוסיף שכיון שכיום פשט המנהג בהרבה מקומות כדעת המ"ב, אפשר לומר שזו הגדרת דת יהודית. אולם ע"ש שדחינו דבריו.